

O »ZRELIH REČEH« IN DRUGIH STVAREH LOJZETA KOVAČIČA

Andrej Leben
Institut für Slawistik, Gradec

UDK 821.163.6–94.09 Kovačič L.

Kovačičeve postumno izdane *Zrele reči* so zanimiv primer urejevanja in recipiranja literarnih rokopisov in njihovega vrednotenja. Članek skuša slediti linijam in prelomom, ki so privedli do knjižne izdaje sicer neurejenih sprotnih zapisov, in se pri tem dotika problematike žanrskega označevanja, avtobiografskega pisanja in pojavov medbesedilnosti, ki utegnejo Kovačiča kot umetnika, misleca in zapisovalca pokazati v nekoliko drugačni perspektivi.

Lojze Kovačič, žanrska problematika, avtobiografsko pisanje, rewriting, medbesedilnost

Kovačič's posthumously issued book *Zrele reči* is an interesting example of the editing, followed by reception and valuation, of literary (handwritten) manuscripts. In his article the author tries to follow the process by which these originally disordered, ongoing written notes came to be published, touching on the problems of genre, autobiographical writing and intertextuality which may show Kovačič as an artist, philosopher and writer in a somewhat different perspective.

Lojze Kovačič, problem of genre, autobiographical writing, rewriting, intertextuality

Mihael Glavan že v naslovu svojega pregleda Kovačičeve rokopisne zapuščine, ki je po avtorjevi smrti skupaj z drugim gradivom prišla na Rokopisni oddelek NUK, gradivo označuje s sintagmo »ustvarjalna zmeda«, saj veliko rokopisov ni datiranih in so v večini primerov porušene, razdeljene ali razpršene izvorne celote, npr. romani, krajša prozna dela, eseji in dramska besedila. Po Glavanovi oceni bi bilo za njihovo rekonstrukcijo potrebno veliko časa, iskanja in primerjav z objavami, težave pa povzroča tudi dejstvo, da je Kovačič večkrat posegel v svoja besedila, jih preoblikoval v nove različice, teme in motive variiral, dele besedil izločal in prenašal v nova, zaradi česar je identifikacija primarnih besedil včasih težka in nezanesljiva (Glavan 2009a: 58, 65). Edino opaznejšo, prav tako neurejeno celoto je ob preselitvi Kovačiče-

vega osebnega arhiva na Rokopisni oddelek NUK tvorila skupina zvezkov in beležnic s sprotnimi avtorjevimi zapisi iz zadnjih dvajsetih let njegovega življenja (Glavan 2009a: 64).¹ Iz te »opažnejše celote« je Kovačič jemal motivne skupine in jih oblikoval, mdr. v knjige *Prah* (1988), *Literatura ali življenje* (1999), *Kristalni čas* (1990) in *Otroške stvari* (2003), v številnih rokopisnih zvezkih in beležnicah pa je ostalo še precej neuporabljenega gradiva iz let od 1990 do 2001, ki ga Glavan sprva poimenuje »zrenje ali razmislek o (lastnem) življenju, literaturi in stikih zasebnega in javnega bivanja« (prav tam: 66) in iz katerega je sestavil Kovačičevo knjigo *Zrele reči* (2009).

Geneza te knjige je dokaj nenavadna in vredna pozornosti, kar velja tudi za infor-

¹ Ni nepomembno, da je Kovačič za svoje pisanje poleg zvezkov in beležnic uporabil tudi odpadni papir, hrbtno strani raznih okrožnic, zapisnikov, vabil itn., kar se mu je zdelo najceneje, hkrati pa skozi te zapise »pronica nekaj konkretnega in povsem drugega«, medtem ko on piše »na tej strani svoje fantazmagorije« (Novak - Kajzer 1993: 12–13).

macije, ki jih posreduje Glavan kot urednik Kovačičeve literarne zapuščine in knjige *Zrele reči*. Tako je treba njegov zapis, da je Kovačič svoje še neobjavljeno oz. neuporabljeno literarno pisanje »namenil svoji zadnji knjigi, ki je ni več utegnil pripraviti«, in izvirne zapise, »po lastni izjavi namenil javnosti« (Glavan 2009a: 66), dopolniti s Kovačičevo izjavo v pismu Andreju Inkretu z dne 23. oktobra 1998, kjer pravi, da »zdaj« ne piše več za javnost, »ampak resnično samo sebi, v šolske zvezke«, ki jih ne prebira nazaj, »ker bi izgubil pogum, da bi na ta način še dihal« (Komel Snaj 2008: 344). Nedvomno je Kovačič tu imel v mislih svoje tedanje sprotne zapise, ki jih je novembra leta 2001 naslovil »ITD (Intakodalje)« (Kovačič 2009: 436) in iz katerih ni nastala samo knjiga *Zrele reči*, temveč tudi del romana *Otroške stvari*.² Ksaverija Beba Kogovšek Kovačič omenja, da je Kovačič prvotno nameraval vzporedno z *Otroškimi stvarmi* pripraviti tudi *Zrele reči* za samostojno objavo (Komel Snaj 2008: 428). To naj bi bilo leta 2002, ko se je Kovačič verjetno odločil tudi za novi krovni naslov omenjenih zapisov. Tesnejšo medsebojno povezanost obeh besedil potrjuje še dejstvo, da imajo *Otroške stvari* podnaslov *Post skriptum I*, v pripisu knjigi pa avtor napove tudi nadaljevanje, torej *Post skriptum II*,³ v katerem naj bi bil zajet čas »zadnjih dni kraljevine Jugoslavije, prek druge svetovne vojne, življenja v socialistični Jugoslaviji, razsula države, do oklica samostojnosti Slovenije, ki je bila kot narod vržena v surove meje lastne države« (Kovačič 2003: 323–331). Marca istega leta se je v intervjuju za Sobotno prilogo *Dela* o svojih načrtih izrazil takole:

Iz teh skrivnih dnevnikov, če jim lahko tako rečem, bo sestavljen moj naslednji roman, *Zrele reči*. [...] v *Zrelah rečeh* pa ne bo toliko v ospredju čas, ampak osebno in intimno življenje, tudi to, kako je čas pokvečil človeka. Vse te razne časovne menjave, ki si jih komaj dohajal. Koliko se človek prilagaja in koliko ne, koliko se izrabi pogum in koliko se obrabi strahopetnost, pasivnost, pa spet začneš znova, si spet pogumen, spet padeš v strahopetnost in pasivnost in tako naprej. (Milek 2003: 22.)

Iz povedanega lahko sklepamo, da je Kovačič pri pisanju oz. prepisovanju in urejanju *Otroških stvari* in pri načrtih za *Zrele reči* imel pred očmi morda celo skupen, večplasten koncept za dva samostojna romana. Prvemu, za katerega je izbral in dopolnil tudi manjši del rokopisnega gradiva, iz katerega je Glavan pripravil *Zrele reči*, je dal dokončno podobo in napisal pripis avtor sam (Kovačič 2003: 322–331), medtem ko o njegovih načrtih za dokončno obliko *Zrelah reči* v glavnem lahko samo ugibamo,⁴ saj svojega »skrivnega dnevnika« po izidu *Otroških stvari* očitno ni več bistveno popravljjal,⁵ ali pa pretehtamo njegove protislovne izjave v samem besedilu, ki jih je zapisoval predvsem od februarja 1998 dalje.

Za nekakšno srednjo pot se je odločil urednik *Zrelah reči*. Glavan utemeljuje upravičenost postumne izdaje zapisov in tekstnokritično pripravo besedila, s tem da v nekronološkem sosledju navaja nekatere samokritične, (samo)spodbujevalne in resignativne zapisovalčeve izjave iz rokopisa (Glavan 2009b: 474–475), ki ga Kovačič sam še najbolj določno označuje kot »dnevnik«. Vendar je treba dodati, da je zadnji vpis datiran z 31. decembrom 2001, ko se mu je

² Gre za manjšo količino zapisov iz let 1998, 1999 in 2001 (Kovačič 2009: 165, 235, 411; glej opombe).

³ To sintagmo najdemo tudi v *Zrelah rečeh*, ko Kovačič zapiše, da to, kar lahko še naredi, je, da napiše »post skriptum«, vendar ne o sebi, temveč o kateremkoli človeku, za katerim mu je žal (Kovačič 2009: 315).

⁴ Nekateri poznejši pripisi, ki jih Glavan navaja v knjižni izdaji pod črto, vsekakor dopuščajo domnevo, da bi se Kovačič morda odločil za tematsko ureditev zapisov.

⁵ Ksaverija Beba Kogovšek Kovačič, ki je izvirni rokopis leto dni po avtorjevi smrti začela prepisovati, sicer poroča, da je Kovačič najpozneje leta 2004 »nadaljeval s knjigo *Resne stvari* [sic!]« (Komel Snaj 2008: 429), toda Glavan ugotavlja, da pisatelj sam ni več utegnil urejevalno posegati v besedilo (Glavan 2009b: 475).

zamisel za vzporedno pripravljanje *Otroških stvari* in *Zrelih reči* za objavo nemara šele porajala. Po drugi strani se je Glavan odločil za kronološko razporeditev gradiva, čeprav omenja tudi možnost motivno-tematske ureditve, ki jo mdr. zavrača z ozirom na datumске navedbe na začetku in koncu knjige *Kristalni čas*, o kateri tudi meni, da je »vsebinska predhodnica« *Zrelih reči* (prav tam: 476–477). Kronološka razporeditev zapisov je vsekakor utemeljena, vendar pozornost vzbujajo odločitve, da je urednik iz deseterice rokopisnih zvezkov izločil »[n]ekaj besedil oz. zaključenih celot«, ki jih je Kovačič že uporabil,⁶ da je iz »etičnih razlogov« izpustil odlomek, »ki govori o intimnih razmerjih v družini« (prav tam: 476 in opomba) in omenja neka avtorjeva pojasnila, ki iz nepojasnjenih razlogov niso našla poti v knjigo (Kovačič 2009: 229, opomba). Zaradi deloma težko čitljive pisave je ostalo »nekaj mest, ki jih (še) ni bilo mogoče povsem zanesljivo razvozlati«. Urednik se je moral odločiti tudi za »določeno branje« nekaterih prečrtanih, popravljenih, znova prečrtanih ali dodanih besed (Glavan 2009b: 477). Pri jezikovni redakciji so se mu razen pravopisnih posegov zdeli »nujni« posegi na skladenjski ravni, češ da se Kovačiču včasih zapišejo »izjemno dolge, tudi celostranske povedi, prave stavčne nanizanke, v katerih se misli izgublja« (prav tam: 480).

»Kaj beremo?« – vprašanje, ki si ga zastavlja Glavan kot urednik *Zrelih reči*, je več kot upravičeno. Kovačič sam ne daje enoznačnega, kaj šele zavezujočega odgovora, niti v zapisih niti v poznejših izjavah. Morebitno sklicevanje na njegovo napoved, da bo iz »skrivnih dnevnikov« sestavljen njegov »naslednji roman«, bi bilo problematično, saj do dokončnega, avtoriziranega izdelka ni prišlo. Tudi v avtotematskih refleksijah ostaja

nedorečen in kaže prav ravnodušen odnos do svojega početja: »Torej pišem, tako da ubijem dan [...], ne pa da bi naredil kaj dovršenega, to mi še v glavo več ne pade« (Kovačič 2009: 146); »Danes pišem, v te šolske zvezke tole, kar pač pišem, brez načrta, brez misli na preciznost [...]. Rad bi to napisal enkrat in nikoli več popravil« (prav tam: 175); »Tega ne pišem za tuje oči, še za svoje ne, ker redkokdaj pogledam; pišem, da bi bil rešen sebe [...]. In če bo potreben denar, bom to reč objavil, vseeno mi je, sramota ali ne [...].« (prav tam: 229); »Povrh vsega sem sit pisanja« (prav tam: 315); »Mislil sem, da se bo to pisanje kar samo zlivalo iz kulija in da bo dobro [...]. Popravljaj bom in ponovno napisal. Popravljaj popravljeno in znova napisal« (prav tam: 320).

V takih in podobnih izjavah se Glavanu ponujajo odgovori na zastavljeno vprašanje in tako prihaja do zaključka, da se pisatelj le »[n]avidezno paradokсно [...] pretvarja, da gre za neobremenjeno, nekakšno terapevtsko pisanje«, kajti v resnici se zaveda, »da ustvarja literaturo«; zato »beremo umetniško literaturo, umetniško literaturo Lojzeta Kovačiča« (Glavan 2009b: 461). V žanrskem oziru jo označuje kot »esejistični, mavrični roman« (prav tam: 462) in kaže, da so se *Zrele reči* že nekaj mesecev po izidu pri bralcih in kritiki dejansko uveljavile kot njegov – verjetno⁷ – »zadnji roman«. O tem, da bo knjiga obveljala kot roman, skoraj ne more biti dvoma, saj se je prebila med peterico finalistov za letošnje nagrado kresnik.⁸ Iz bolj ali manj neobdelanih sprotih zapisov v šolske zvezke, skrivnega dnevnika, post skriptuma in še česa je postal opazen roman, o katerem sicer ne vemo, kakšno formo bi mu dal avtor sam.

Ta nepopolni prikaz nastanka *Zrelih reči* in problematike njihove žanrske pripadnosti noče zanikati urednikovih zaslug za izid knji-

⁶ Žal ne izvemo, kje jih je uporabil, vendar so v opombah k *Zrelim rečem* označena mesta in približna dolžina zapisov, ki jih je izbral za *Otroške stvari*.

⁷ Glavan nakaže možnost, da bi se iz Kovačičeve zapuščine morda dalo sestaviti še kako knjigo (Glavan 2009b: 462).

⁸ To je situacija ob redakcijskem zaključku tega prispevka.

ge, kakor tudi nič ne spreminja zanimivosti in kakovosti Kovačičevih zapisov. Nič ne govori proti temu, da jih zdaj, ko so pred nami, beremo kot roman, čeprav so nekatere ponovitve morda moteče in bi jih avtor sam najbrž izločil. Vsekakor pa obsežno knjigo lahko beremo tudi kot okrnjen, nepopoln in uredniško obdelan izbor neobjavljenih zapisov, v katerih je Kovačič skušal tako rekoč necenzurirano zabeležiti svoje vsakokratne misli, razpoloženja, občutja in počutja ter jim dati specifično obliko. Marsikatera izjava priča o tem, da je s temi zapisi želel premagati svojo zavest, v kateri se je razumel »komaj triodstotno« in za katero je doslej »moral ali hotel« napisati vse o svojem »tako imenovanem sebi« (Kovačič 2009: 147, 148). »Dovolj hudo je že«, pravi, »če si sam in se ne moreš ogniti mislim v svoji glavi, ki nenehno, četudi ne misliš, mislijo še o tebi« (prav tam: 150), zavedanje samega sebe pa je »pekel, v katerem pronica samo tvoja brezmejnost in prikrašnanost« (prav tam: 306). Znebiti si želi tudi svojega jaza, te »parcele« in »najmanjše površine, kar jih obstaja na zemeljski krogli«, »ki se obdeluje in jo tudi vsak sam malo obdeluje« (prav tam: 250), ter izbrisati (svoj) jaz kot oblastnika, ki je enak vsakemu drugemu jazu in pomnoženi netijo vojne ali srečne izide (prav tam: 393, 450).

Morda je prav v tem izmikanju zavesti o sebi, v paradoksalnem ponikanju in anonimiziranju jaza tudi razlog za to, da se Kovačič v svojih zapisih vsaj navidezno lahko razgali, se dela brezbriznega, močnega in ranljivega, ker postaja obenem vse bolj nedostopen, prehaja med »anonimne človeške pike« in bo mrtev končno postal del univerzalne brezobličnosti (prav tam: 306). Zapisi so emocionalni, zasebni, banalni, mestoma delujejo celo pozersko,⁹ a prežema jih tudi (samo)iro-

nična distanca zapisovalca do svojega nehanja, sveta in samega sebe, v retrospektivi pa tudi spoznava, da niti po enem svojih avtoportretov ni prišel sebi do dna (prav tam: 81) in s pisanjem ni mogel ujeti življenja (prav tam: 135).

Kovačičeve avtotematske refleksije, zlasti tiste od leta 1998 dalje, vsebujejo številne raztresene replike na malodane vse njegovo ustvarjanje. Zanje je značilno, da vsaj posredno govorijo o tem, da v resnici ni mogoče pisati avtobiografij. Tudi z njimi povezana odkritosrčnost se mu kaže kot slepilo in tedaj mogoča, če človek podre »vse obrambne mehanizme svoje intenzitete«, ker kaos, v katerem se znajde, nima svojega lastnega glasu ne oblike (prav tam: 306). Tako se v pripisu k *Otroškim stvarim* Kovačič distancirano označuje za glavno pripovedno osebo (Kovačič 2003: 327), v *Zrelah rečeh* pa navaja boga kot največjega avtobiografa med avtobiografi, »kajti ustvaril je človeka po svoji podobi«, in skorajda pomilovalno zapiše: »o, kako so govornice o avtobiografiji zgrešene in kičaste« (Kovačič 2009: 60, 147).

Kovačič v zapisih večkrat zatrjuje, da je slabo pisal (prav tam: 285). Ta samokritična ocena ni nova in je zapisana npr. že v knjigi *Prah* (Kovačič 1988: 192),¹⁰ novo pa je, da – prav tako posredno – odgovarja kritikom, ki so njemu in drugim očitali plagiatorstvo. Prvič je bil s takim očitkom soočen, potem ko je prevedel črtico Johna Galsworthyja, ji dal naslov *Preganjana žival* in jo objavil pod svojim imenom. Svojo odločitev, da si prisvoji in prepíše to besedilo, je Kovačič pojasnil s tem, da ga je črtica s svojo izgotovljeno idejo o dobrem in zlem in z razlago posledic, ki jih lahko ima strah, tako prevzela, da jo je objavil pod svojim imenom, da bi se postavil v bran napadom in žalitvam, ki jih je doživel po

⁹ Na primer na mestih, kjer govori – podobno kot v *Prišlekih* (Kovačič 1985: 253) – o tem, kako bo s honorarjem za pisanje sebi in ženi lajšal življenje in drugim kupoval stanovanja (Kovačič 2009: 229, 454–455).

¹⁰ Tudi v pogovru z Matejo Komel Snoj »prostodušno, brez lažne skromnosti« prizna, da je njegov talent majhen, starost pa že taka, »da vse, naj velja ali ne, nazadnje le priplava na svojih počasnih vodah v tvoji pristan« (Kovačič 1997: 221).

objavi prvih *Ljubljanskih razglednic*. Kljub pojasnilu je bil leta 1956 izključen iz Društva slovenskih književnikov (Gabrič 1998: 182–183).

Ob podrobnem pogledu na njegovo objavljeno pisanje je povsem očitno, da je Kovačič popravljal že objavljena besedila, iz obsežnih ali krajših fragmentov sestavil nove knjige (*Preseljevanja*, 1974, *Sporočila iz sna in budnosti*, 1987, *Tri ljubezni*, 2004), po večkrat prepisoval svoja besedila pred samim izidom in se prepisoval za svoje intervjuje, eseje in članke. O tem, da je v znatnem obsegu prepisoval tudi druge avtorje, pa sta tako pisatelj kot strokovna javnost izgubljala le malo besed, čeprav je Katarina Šalamun Biedrzycka že pred nekaj leti opozorila na nekatere avtorjeve navedke in izposojenke iz del Bruna Schulza in Witolda Gombrowicza (Šalamun Biedrzycka 1998).

Na izrazite, mestoma dobesedne vzporednice v Kovačičevem *Kristalnem času* in aforistični zbirki *Osamljenost* Vasilija V. Rozanova¹¹ je opozoril Blaž Podlesnik, ki je odkril podobnosti zlasti tedaj, ko se pri Kovačiču »opis konkretne bivanjske stvarnosti umakne abstraktnim občutjem ali posplošenim sodbam o svetu«, ugotovil pa je tudi podobno žanrsko zasnovo obeh knjig (Podlesnik 2003: 1360). Kovačičevemu pripovedovalcu sklepno diagnosticira, da se izpisuje kot pisec fragmentov lastne biografije, ki je »v marsičem le kopija idejnega kolaža, s katerim je pred približno osmimi desetletji podobnemu cilju izpisovanja lastne subjektivitete sledil Vasilij Rozanov« (prav tam: 1366–1367). Toda bolj kot to, da bi bralec označil Kovačičevo besedilo kot plagiat in avtorju za kršitev konvencije avtorske izvirnosti odrekal svojo naklonjenost, se mu je zdelo pomembno,

kako bo na ta medbesedilni pojav poskušala odgovoriti slovenska literarna veda. Za literarno zgodovino je predvideval, da bo morala – tudi če bi podrobna analiza pokazala, da gre za osamljen primer – revidirati nekatere poglede na *Kristalni čas* in morda Kovačičevo prozo nasploh, zlasti uveljavljeno branje dela po avtobiografskem ključu in njegovo umeščanje v modernistično paradigmo. Pri tem opozarja, da deli besedila grobo kršijo »temeljno konvencijo« avtobiografskega besedila: istovetnost avtorja s pripovedovalcem (prav tam: 1367).

Literarna veda na ta konkretni primer in druge podobne pojave intertekstualnosti, citatnosti, plagiiranja ni slišneje odgovorila, če izvzamemo razpravo Alenke Koron, ki v *Zgodbah s panjskih končnic* mdr. opozarja na (morebitne) navezave na Janeza Trdino, Adolfa Muschga, Jamesa Thurberja in Draga Jančarja (Koron 2006: 151, 159). Podlesniku pa po svoje odgovarja v prav *Zrelah rečeh* tudi Kovačič sam, še preden je navedeni članek izšel. O tem, da Kovačič ni izhajal iz istovetnosti avtorja, pripovedovalca in glavne osebe, ne kaže izgubljati besed, saj njegova izvajanja o življenju, spominu, jeziku in pisanju izključujejo tako domnevo (Leben 2008: 86–87). Vprašanja prepisovanja tujih besedil in besed se Kovačič v *Zrelah rečeh* dotakne večkrat, predvsem 16. januarja 1991, 27. aprila 1998, 23. julija 2000 in 11. novembra 2001. V njih hkrati ponovno spregovori o svojih pogledih na literaturo in lastnem ustvarjanju, ki ga razume v fenomenološkem smislu kot del vseobjemajočega besednega in tekstnega kontinuuma.¹² Literatura mu je eno samo pisanje nadaljevanj in ustvarjanje videza kot kreacije človeka, ker pa je bilo vse že napisano in se z rahlimi premiki spet pojavlja,

¹¹ Ruski izvirnik (Uedinonnoe) je izšel leta 1911 in ob izidu *Kristalnega časa* ni bil dostopen v slovenskem jeziku, srbski prevod je izšel leta 1983 (Podlesnik 2003: 1368), nemški pa leta 1985 pod naslovom *Solitaria* v Zürichu.

¹² Ta predstava je prisotna že v *Delavnici*, kjer izpove svoje prepričanje, »da je bilo vse, kar je bilo doslej napisano ali premišljevano, že napisano ali vsaj v podobni obliki povedano in da ni ničesar, kar smo izrekli, bodisi podnevi ali ponoči, [...] kar še ni bilo izrečeno v neki votlini, v neki puščini, v nekem nebotičniku – vse od časov jamskega človeka do tegale trenutka« (Kovačič 1974: 490).

je pisanje tudi »prepisovalska obrt«, saj so že apostoli prepisovali cele strani iz biblije v svoje evangelije. Pri prepisovanju in prevzemanju mu je pomembno predvsem to, da je izposojeno približano lastnemu stilu, trenutnemu oknu, lastni osnovni melodiji (Kovačič 2009: 399–400). Prepričan je celo, da je »marsikaj uporabil z večjo pravico kakor prvotni avtor«, prepisovanje kot tako pa utemeljuje s tem, da je človek za »organizem neke knjige«, ko jo dela, »pripravljen ne samo krasti, ampak tudi izdajati in ubijati, ne samo sebe, ampak tudi druge, najbližje« (prav tam: 81). Ker pa je bila marsikatera zapisana misel sposojena, ne da bi vedel, ali je ukradena ali izmišljena, ali jo je prebral ali slišal, ali pa mu je ostala v spominu (prav tam: 81), se mu je dogajalo, da včasih na koncu ni bilo več nič njegovo, temveč je bilo vse »kot ukradeno, sposojeno, iztrgano iz situacije« (prav tam: 216).

Zdi se torej, da je avtentičnost prikazov in morda celo samih besedil vprašljiva, toda Kovačiču ne gre za avtentično sliko svojega življenja ali samega sebe, temveč za avtentičnost svojih misli, svoje zavesti in eksistence kot umetnika, ki prihaja do izraza na besedilni ravni, ta pa je ločena od zunajbesedilnega sveta in življenja, saj predstavlja zgolj »videz«. Kovačičev estetični imperativ sega tako daleč, da se kot zapisovalec ne vidi le kot obrtnik, temveč kot hlapec svoje umetnosti:

Umetnost hoče biti živ organizem. Podrejen si njeni samovolji in razvajanosti. Na kup moraš znositi vse, kar terja – kar si doživel, sanjal, čital, slišal, povedal, so drugi povedali, ali celo tisto natanko tako, kot so že drugi ali ti sam nazadnje napisal. Celota zahteva popolno mobilizacijo tvoje nedolžnosti. (Kovačič 2009: 181.)

Ta organizem ni nobena naravna stvaritev, temveč umetna, je robot, pohodni čevelj, avto, ki naj služi ljudem, in hkrati tvorba, ki postavlja na prag tradicijo, »vrečo z vsoto skupnih izkušenj« (Kovačič 2009: 182). Kovačič se zato tudi sprašuje, koliko so njegove knjige, sicer njegove zgodbe, ki segajo vanj, zares tudi snov njegovega življenja, ker so napisane po vsem, kar si je zapomnil iz življenja, prebral v drugih knjigah in slišal od ljudi; po eni strani se mu zdi, da so nekakšen kolektivni tekst, ki nosi pečat njegovih rok in miselnosti, pa to spet niso, ker so bile namenjene ljudem v branje (prav tam: 259).

Kovačič ostaja tudi v teh vprašanih nedorečen in svoje avtobiografsko pisanje odmika od enopomenskosti, določljivosti in vsakršnih predbesedilnih pomenov in smislov. Ne glede na to pa bi moralo literarno vedo zanimati, od koga in v kakšni meri je prepisoval, »kradel«, »si izposojal«. Omenjeno je bilo, da je takih analiz, začuda ali niti ne, dokaj malo. Premalo je tudi znano o medbesedilnih vezeh, morebitnih prototekstih in sploh o razsežnostih Kovačičevega recipiranja literature.¹³ Zato bo eden večjih izzivov prihodnje »Kovačičologije« preučiti ta pojav v meddisciplinarnem in transnacionalnem dialogu, ki zajema tudi njegove pravljice (Blažič 2009: 164). Navezava na Rozanova v *Kristalnem času* in druge omenjene avtorje niso osamljen primer, saj bodo izkušene bralke in bralci odkrili, da je na primer tudi v knjigah *Pet fragmentov*, *Tri ljubezni*, *Prah*, *Prišleki* in *Basel* kar nekaj navedkov iz del Musila, Canettija, Thomasa Wolfea, Arna Schmidta in še koga.¹⁴

¹³ Saša Vuga se npr. spominja, da je Kovačič že v letih po vojni – zlasti v nočnih, gostih debatah – citiral iz ruske in francoske literature, predvsem iz Stendhala (Komel Snoj 2008: 441).

¹⁴ Povzemam po zasebni elektronski korespondenci z Gerdom Meyerjem, ki se kot »preprost« bralec zanima za Kovačičeve izposojenke pri Arnu Schmidtu v *Prišlekih* in se je lotil tudi preverjanja pravilnosti biografskih podatkov, ki jih Kovačič navaja v svojih besedilih. Pri tem kaže, da se marsikateri podatki ne ujemajo z uradnimi. Tako naj bi bila Kovačičeva mati v resnici mlajša 11 let, oče pa 3 leta; poročila se nista 1908 v Saarlouisu, temveč 1911 v Saarbrückenu; v Baslu se niso naselili leta 1912, ampak že leto prej; Gisela se ni rodila leta 1936 v francoskem Mulhousu, temveč leta 1934 v badenskem Müllheimu itn.

Literatura in viri

- BLAŽIČ, Milena Mileva, 2009: Novosti v kratki sodobni pravljici Lojzeta Kovačiča – študij primera Zgodbe iz Mesta Rič-Rač. Gašper Troha, Milena Mileva Blažič, Andreas Leben (ur.): *Lojze Kovačič. Življenje in delo*. Ljubljana: Študentska založba. 152–169.
- GABRIČ, Aleš, 1998: Ljubljanske razglednice kot politični problem. Tomo Virk (ur.): *Lojze Kovačič*. (Zbirka interpretacije 8.) Ljubljana: Nova revija. 162–186.
- GLAVAN, Mihael, 2009a: Rokopisna zapuščina Lojzeta Kovačiča – ustvarjalna zmeda. Gašper Troha, Milena Mileva Blažič, Andreas Leben (ur.): *Lojze Kovačič. Življenje in delo*. Ljubljana: Študentska založba. 59–75.
- GLAVAN, Mihael, 2009b: Zrenje v zrelost. Lojze Kovačič: *Zrele reči*. Ljubljana: Študentska založba. 459–480.
- KOMEL SNOJ, Mateja (ur.), 2008: *Fragmenti o prišleku. Spominska knjiga Lojzeta Kovačiča*. Ljubljana: Študentska založba.
- KORON, Alenka, 2006: Intertekstualnost, rewriting in samocitiranje: Zgodbe s panjskih končnic Lojzeta Kovačiča. Irena Novak Popov (ur.): *Slovenska kratka pripovedna proza. Obdobja 23*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 149–161.
- KOVAČIČ, Lojze, 1985: *Prišleki*. 3. del. Ljubljana: Slovenska matica.
- KOVAČIČ, Lojze, 1988: *Prah. Dnevnik, zapažanja, reminiscence*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- KOVAČIČ, Lojze, 1990: *Kristalni čas*. Ljubljana: DZS.
- KOVAČIČ, Lojze, 1997: *Delavnica. Šola pisanja*. Maribor: Obzorja.
- KOVAČIČ, Lojze, 2003: *Otroške stvari*. Ljubljana: Študentska založba.
- KOVAČIČ, Lojze, 2009: *Zrele reči*. Ljubljana: Študentska založba.
- LEBEN, Andreas, 2008: Bahtinovo pojmovanje avtobiografije in avtobiografsko v delu Lojzeta Kovačiča. *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 54. 77–90.
- MILEK, Vesna, 2003: Sicer školjke postanejo kamni. Pisatelj Lojze Kovačič. *Delo*, Sobotna priloga, 1. 3. 2003. 20–23.
- NOVAK - KAJZER, Marjeta, 1993: *Kako pišejo*. Ljubljana: Mihelač.
- PODLESNIK, Blaž, 2004: Kristalne osamljenosti Lojzeta Kovačiča. *Sodobnost* 68/11. 1359–1368.
- ŠALAMUN BIEDRZYCKA, Katarina: Lojze Kovačič – baročni človek. Tomo Virk (ur.): *Lojze Kovačič*. Zbirka interpretacije 8. Ljubljana: Nova revija. 125–137.